

SLAVONSKE JEZIKOSLOVNE TEME U OPUSU STJEPANA DAMJANOVIĆA

Marko Samardžija

Premda je opus Stjepana Damjanovića i dalje “otvoren popis”, čini mi se da, neovisno o svečanosti prigode, neće biti naodmet napraviti malu, naravno privremenu bilancu jednoga za paleoslavista svakako manje obična dijela njegove znanstvene zauzetosti. Posrijedi je činjenica da Damjanović sad već desetljećima svoju pozornost posvećuje nečemu što bismo mogli nazvati zavičajnom kroatistikom. Može se reći da ta njegova “slavonika” ima četiri glavne grane: jedna je u osnovi paleoslavistička samo su “primjeri” slavonski, druga propituje dijelove književnih opusa nekih hrvatskih književnika podrijetlom iz Slavonije, treća se tiče Mitra Dragutinca, dok je četvrta usredotočena na jezično, dijalektološko, leksičko ili jednostavno filološko kod dijela slavonskih autora od druge polovice XVIII. stoljeća. Ovdje će, kombinacijom kronološkoga i tematskoga kriterija, nešto više biti rečeno o netom spomenutoj četvrtoj grani Damjanovićeve “slavonike” prvo jer je najbliža onomu oko čega se i sam autor ovoga priloga “vrti” u jezikoslovnoj kroatistici, a drugo jer je netom spomenuti tečajem preuzimanih stručnih obveza u proteklih dvadesetak godina mogao neposredno pratiti nastanak upravo toga dijela Damjanovićeve “slavonike”.

Među radovima iz te četvrte skupine vremensko prvenstvo pripada radu *Rajićeva izdanja Relkovićeve Satira* koji je nastao god. 1984. kao referat za znanstveni skup *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića* (Nova

Gradiška, 25.-27. listopada 1984; objavljen u zborniku radova s toga skupa, Osijek, 1991., str. 193–197). Da je *Satyr illiti divyi csovik u vershe Slavoncem* (Dresden, 1762.; proširena izdanja: Osijek, 1779. i 1795.) pobudio zanimanje Stefana Rajića, srpskoga učitelja u osječkom donjem gradu, nije ništa neobično, jer je to Relkovićevo prosvjetiteljsko djelo (Relkovich; Svinjar/Davor, 1732. – Vinkovci, 1798.), za koje je Mihovil Kombol u svoj *Poviesti hrvatske književnosti* (Zagreb, 1945.) ustvrdio: “Samo jedno nedostaje u tim stihovima posve, a to je poezija.” (str. 357.), pisano s općekršćanskoga stajališta, po naravi stvari zanimljivo i pravoslavicima. A kako bi im što cjelovitije približio to djelo, Rajić je morao Relkovićevu ikavsku štokavštinu zamijeniti srpskomu čitatelju tada nedvojbeno poznatijim srpsko-slavenskim jezikom. Tako je nastalo filološki zanimljivo izdanje čije je glavne fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke značajke Damjanović pregledno izložio uočivši pritom, napose u leksiku, nekoliko tipova promjena/zamjena u funkciji “prelociranja” hrvatskoga književnog teksta u srpsku kulturnu sredinu.

I drugi je rad, *Fra Kajo Agjić i oblikovanje hrvatskoga jezičnog standarda*, referat za znanstveni skup (*Znanstveni skup o fra Kaji Agjiću*, Požega, 8. i 9. listopada 1993.; zbornik radova objavljen u Vinkovcima, 1996., str. 113–120). Agjić (Pleternica, 1805. – Požega, 1892.) jedan je od najuglednijih članova Franjevačke redodržave sv. Ivana Kapistranskog u čijim je školama (u Našicama, Baji i Budimu) učio bogoslovlje. Kasniji gvardijan, provincijal i profesor bogoslovlja bio je pristaša ilirizma, a kroatiste su privukle slovo-pisne, pravopisne i jezične značajke njegovih djela, ponajprije *Sustava bogoslovlja dĕloređnog...* (I-II, Budim, 1847.) i *Štijenja i Evangjelja za sve nedilje i svetkovine priko godine...* (Zagreb, 1852. i Požega, 1865.), ali i Agjićeve muke s promjenom “koda”, tj. s prijelazom sa zavičajne ikavice na ilirski tip književnoga jezika, kao i njegovo zalaganje za hrvatski kao uredovni jezik u Slavoniji (usuprot zagovornicima mađarskoga). Iz naslova se Damjanovićeva rada o Agjiću jasno vidi čemu je, uglavnom na osnovi Agjićeve korespondencije, posvetio glavninu pozornosti. Kako Agjićevo zanimanje za pravopisnu i jezičnu problematiku intenzivno traje od tridesetih do šezdesetih godina XIX. stoljeća, dakle u vrijeme kad je hrvatski jezik saborskim odlukama iz god. 1847./1848. i 1861. postupno stjecao društveno povoljan položaj, ali su još mnoga “konceptijska” pitanja bila otvorena ili su oko odgovora na njih postojali prijepori, nije on žalio truda iznijeti svoje pohvalno ili kritičko mišljenje o ponekima od tih pitanja čime je zaslužen priskrbio

mjesto i u povijesti kodifikacije općehrvatskoga jezičnog standarda. Stoga Damjanović svoje razmatranje Agjićevih postupaka ovako zaključuje:

Nema nikakve sumnje da ovaj slavonski franjevac, po uvjerenju pravi ilirac, u svojim tekstovima iskazuje mar i darovitost, a u svojim promišljanjima *razborito domoljublje*. Njegovi stavovi o oblikovanju jezičnoga hrvatskog standarda sigurno će i ubuduće zanimati one koji se poviješću toga standarda bave cjelovito ili u pojedinostima.

A ono što je istaknuto u gornjem navodu, istaknuto je namjerno: iz uvjerenja da pomaže shvatiti kako Damjanović sudi o “rodoljubnome žaru” u raspravljanju o filologiji, napose u jezikoslovnoj kroatistici, dotično u hrvatskoj standardologiji!

Usto što je pisao o doprinosu Stjepana Ivšića (Orahovica, 1884. – Zagreb, 1962.) proučavanju paleoslavistike i hrvatskoglagoljske baštine, u dva je navrata Stjepan Damjanović posegnuo za Ivšićevim dijalektološkim djelom. Prikupljajući svojedobno građu za svoju poznatu dijalektološku studiju *Današnji posavski govor* (“Rad JAZU” 196 i 197) Ivšić je u dva navrata, god. 1906. i 1912., boravio i u Strizivojni. Važna “sirova” terenska građa koju je tada ondje zabilježio čuva se u njegovoj vrlo opsežnoj ostavštini u NSK u Zagrebu. Kad je u drugoj polovici devedesetih pisao svoj prilog za zbornik radova posvećen rodnoj Strizivojni (*Bilješke o govoru i imenu sela Strizivojna*, 1998.), Damjanović je, posve logično, posegnuo za vrijednim i pouzdanim Ivšićevim zabilješkama iz Strizivojne. Ondje je, na svoje veliko i ugodno iznenađenje, u jednome od “notesa” našao podatak da je Ivšić u Strizivojni boravio upravo kod njegovih Damjanovića (upravo tako: s kratkosilaznim naglaskom na drugome slogu uspurot suvremenomu dugouzlaznomu!) daljnjim podrijetlom iz (odavno nepostojećega) Vagätova u Bosni. Sve što je Ivšić god. 1912. zabilježio u Strizivojni objavio je u posebnome članku (*Stjepan Ivšić u Strizivojni 1906. i 1912. godine*) i tako omogućio da se lakše može uočiti što se i koliko promijenilo u strizivojnskome mjesnom govoru u osamdesetak godina koliko dijeli Ivšićev zapis od godine 1998. i objavljanja spomenutoga Damjanovićeve članka.

Dio je svoje pozornosti Damjanović posvetio književno nevažnu, ali jezično zanimljivu djelu Josipa Stipana Relkovića (Relkovich od Ehrendorf; Zadubravlje, 1854. – Vinkovci, 1801.) *Kuchnik shto svakoga miseca u polju, u berdu, u bashcsi, oko marve, xivadi, oko kuche, i u kuchi csiniti, i kako zdravje razloxno uzderxati ima* (Osik/Osijek, 1796.). Djelo Relkovića sina pripada skupini djela objavljenih u drugoj polovici XVIII. stoljeća s namje-

rom da upute i pouče (“prosvjetle”) svoje čitatelje. Kako se u tim književno nevažnim djelima govori o različitim “temama” o kojima se dotada uglavnom pisalo na stranim jezicima (latinskom, njemačkom, talijanskom), ta su djela (o ljekarništvu i ljekovitome bilju, o uzgoju dudova svilca, o naravnome pravu) iznimno važna za proučavanje razvoja funkcionalne polivalentnosti / polifunkcionalnosti hrvatskoga književnog jezika štokavske osnovice ili, jednostavnije rečeno, iz njih se dobro vidi kako se regionalni pisani (stilizirani) idiom pod pritiskom novih komunikacijskih potreba (“sadržaja”) uzdizao prema općenacionalnome. Tomu su, naravno, pripomagala i gramatička djela slavonskih autora (B. Tadijanović, M. Lanosović/Lanošević), od kojih je iz obiteljskih razloga jedno, gramatiku svoga oca Matije Antuna (*Nova slavonska, i nimacska grammatika – Neue Slavonisch- und Deutsche Grammatik*; Zagreb 1767. i Beč, 1774. i 1789.) posigurno dobro poznao, dok mu je kao učitelju napomoć bio prvi slavonski “pravopis” (*Uputjenje k' slavònskomú pravopisanju za pòtrebú narodnieh ucšionich u Kràljestvu Slavonie – Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung der Nationalschulen in dem Königsreiche Slavonien*, Ofen / Budim, 1779.). O *Kuchniku* je Damjanović objavio dva tematski komplementarna rada (*Šokačka rič u Kuchniku J. S. Relkovića* i *Zabilješke o jeziku Relkovićeve Kuchnika*), oba pisana za vinovačke kroatističke skupove, prvi za drugu *Šokačku rič*, drugi za desete *Dane Josipa i Ivana Kozarca*, ali oba s obzirom na Relkovićevo “razapetost” između dijalektnoga (slavonskoga) i iznaddijalektnoga (književnog), o čem na kraju prvoga rada kaže:

Josip Stipan Relković bio je jedan od onih koji je našem modernom jezičnom standardu udarili temelje. Bio je svjestan da se na svakoj jezičnoj razini mora uspostaviti red, a taj red nije ništa drugo nego dogovor o tome što ćemo od ponuđenoga odabrati. A na ponudu je sve ono što hrvatski jezik jest, dakle i njegova povijest i suvremeni nam trenutak, i ono što se nalazi u njegovim govorima i u tekstovima njime ostvarenim. Relković je svjestan i toga da postoje neostvarene jezične mogućnosti i da ih je dobro ostvariti osobito u trenutcima kada u našu civilizaciju ulaze novi predmeti i novi pojmovi, a svjestan je i toga da nema jezika bez tuđih elemenata, samo treba paziti da ih bude u prihvatljivom broju.

Što zbog vremena u kojem je djelovao, što zbog struke kojom se bavio filološke teme nije mogao izbjeći ni Brođanin Matija Mesić (Brod na Savi, 1826.-Zagreb, 1878.), povjesničar pozivom, prvi rektor prvoga modernog hrvatskog sveučilišta (akademske godine 1874./75.). U njegovu opusu filologija, naravno, opsegom ne prevladava nad poviješću, ali je svejedno zadužio i hrvatsku filologiju bar trima radovima na koje se detaljnije osvrće

Damjanović: *Život sv. Ćirila i Metoda* (1854.), izdanje *Poljičkoga statuta* (1859.) i *Služba sv. Ćirila i Metoda* (1863.). Uspjevši se kao povjesničar othrvati izazovu “leta na domoljubnim krilima”, što mu je u vezi s *Poljičkim statutom* postumno (god. 1890.) priznao i Vatroslav Jagić, Mesić je potvrdio da je “posve vladao temeljnim filološkim znanjima i uspješno primjenjivao filološke postupke pri izdavanju tekstova”. Upravo zbog toga je i privukao pozornost Stjepana Damjanovića i ponukao ga da mu posveti taj članak.

Radom *Nastavnička djelatnost Tomislava Maretića* (2006.), koji je ponešto prerađeni izvadak iz opsežna prikaza sveučilišne nastave staroslavenskoga na zagrebačkome sveučilištu (*Od Lavoslava Geitlera do Eduarda Hercigonje, Hercigonjin zbornik*, “Croatica” 42/43/44, str. 29–54), Damjanović fokusira iznimno važan a manje poznat dio Maretićeva života i rada: njegovu neobično dugu, raznoliku i bogatu, dotada manje poznatu nastavničku djelatnost koja je trajala tridesetak godina a čini je pedesetak kolegija iz sedam tematskih skupina (1. Staroslavenski jezik, 2. Glagoljska i ćirilska paleografija, 3. Poredbena slavenska gramatika i povijest slavenske filologije, 4. Poredbena indoeuropeistika, 5. Slavenska povijest, etnografija/mitologija, 6. Kroatistika, serbistika, serbokroatistika i 7. Rusistika). Tomo Maretić (Virovitica, 1852. – Zagreb, 1938.) još za života stekao je nelijep glas podijeljene osobe: dok je s jedne strane kao *homo philologicus* bio iznimno radin leksikograf (u tridesetijednu godinu u Akademijinu je Rječniku obradio šest opsežnih knjiga od natuknice maslo do natuknice pršutina!) i plodan filolog (gramatičar, povjesnik jezika, savjetodavac, stilističar, prevoditelj), s druge je strane kao *homo politicus* do 1918. odani unionist, a nakon toga pouzdani unitarist. O tome da cijeni i zašto cijeni *filološku i nastavničku djelatnost Maretićeve* Damjanović je govorio i u jednome nedavnom razgovoru za “Vijenac”. Na pitanje “Tko je najviše pridonio razvoju hrvatskoga jezikoslovlja?”, ograničivši se na one “koji su svoj život i djelo završili”, odgovorio je kako mu se čini “da postoji velika četvorka: Vatroslav Jagić, Stjepan Ivšić, Petar Skok i Tomo Maretić”. Tomu je u nastavku dodao: “Mislim da su njihovi znanstveni prinosi iznad prosjeka ne samo u hrvatskoj filologiji nego vidljivo nadmašuju i europski prosjek u vremenu u kojem djeluju.” (nav. prema <http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac> 417)

U *Bibliografiji Stjepana Damjanovića* objavljenoj u povodu njegove 65. godine života i 40. znanstvenoga rada (Zagreb, 2011., str. 45–61) postoji “poglavlje” s naslovom *Osvrti i recenzije* iz kojeg se vidi da je Damjanović tijekom svoje dosadanje djelatnosti u hrvatskoj filologiji objavio devedesetak (!) prikaza, recenzija, ocjena i osvrtu uglavnom paleoslavističkih, glago-

ljaških i kroatističkih djela velikom većinom hrvatskih, ali i bugarskih, crnogorskih, čeških, njemačkih i ruskih autora! A među hrvatskima, vjerojatno ne samo po kriteriju zavičajnosti, znatna je pozornost posvećena djelima (npr. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, *Jezičnopovijesne rasprave*, *Jezična baština*, *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, *Problem funkcije determiniranih i indeterminiranih glagola kre-tanja u staroslavenskom i crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije*, *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara* i dr.) čiji autori (Zlatko Vince, Josip, Vončina, Milan Mihaljević, Josip Jurčević, Anica Nazor, Iva Lukežić, Truda Stamać, Franjo Emanuel Hoško, Krešimir Bagić, Martin Jakšić) podrijetlom, školovanjem ili mjestom djelovanja pripadaju okviru naznačenu naslovom ovoga priloga pri čemu ni njegov autor također nikako nema razloga za nezadovoljstvo.

Iz ovoga se kratkog prikaza odabrane četvrtine Damjanovićeve “slavonike” dobro vidi da mu, iako paleoslavistom, nikako nisu strana ni jezičnopovijesna pitanja kakvih od XVIII. stoljeća u kroatistici nije bilo malo, a na koja su s različitim uspjehom više djelom, manje “pričom” izravno ili posredno pokušali odgovoriti i mnogi hrvatski književnici, prevoditelji i filolozi podrijetlom iz Slavonije. Suočavajući se s njihovim stajalištima, nastojeći u njima pronaći ono po čemu su, ili bi mogla biti, zanimljiva i korisna hrvatskoj jezičnoj zajednici i jezikoslovnoj kroatistici na izmaku XX. i na početku XXI. stoljeća, Damjanović je u pravilu uspio sačuvati pravu mjeru kako u rjeđim kritikama, tako i u češćim pohvalama pa njegove “slavonske razglobe” i iz njih izvedeni zaključci ni s protokom vremena ne gube na zanimljivosti.